

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

ПРИЛОГ ПИТАЊУ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ИСТРОРУМУНСКОГ*

1. Говори румунскога типа у Истри, познати у науци као истро-румунски, представљају двоструки интерес и значај: одређивање њиховог односа према дакорумунском објашњава неке важне генетичке моменте који се тичу румунског језика у целини, с једне стране, а, с друге стране, њихово проучавање казује много тога и општој лингвистици с односом на проучавање неких аспеката и појава билингвизма. Посматраћемо овде први вид овога питања, тј. однос ових говора према дакорумунском, а резервишући себи да о другом, општелингвистичком виду питања, говоримо на другом месту.

Предњему ваља додати, допуне и потпуности ради, да целу ствар посматрамо: а) са гледишта синхронције примењујући, као и другде¹,

* По овом питању в. и моје научно саопштење одржано у Институту за лингвистику Академије наука Н. Р. Румуније у Букурешту, дана 13. октобра 1961. г., под насловом *Despre stadiul actual al istrorominei*, Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției istrorominei față de dacoromînă (текст објављен у *Fonetică și dialectologie*, București, IV, 1962, 135—170, са 5 карата).

¹ В. *L'Atlas linguistique des parlers roumains du Banat yougoslave (ALBY)*, у час. *Orbis*, Bulletin international de documentation linguistique, Louvain, том V, бр. 1, 1956, 20—27; *Grauirile rominești din Banatul iugoslav*, у *Fonetică și dialectologie*, Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R., București, том I, 1958, 123—144+5 карата; *Geografia lingvistică*, Preocupări — principii — aplicații I—II, у час. *Lumina*, Вршац, год. XIII, 1959, бр. 1 и 2, 6—15 и 83—91+3 карте; такође и у научном саопштењу на I Међународном конгресу опште дијалектологије, Лувен-Брисел, 1960, под насловом *Dialecti di varia origine in contatto* (текст се штампа у *Actes du Premier Congrès international...*; резиме саопштења в. у *Premier Congrès international de dialectologie générale*, Programme, renseignements, résumés des communications et adresses des congressistes, Louvain, 1960, 83—84); темељитије сам поставке лингвистичке географије применио у својој књизи *Дијалектолошки профил румунских банајских говора вршачког јодручја*, са 34 лингвистичке карте и 32 дијалектална текста, Матица српска — посебна издања, Нови Сад, 1962, 169 стр., и нарочито у својој докторској дисертацији *Румунски банајски говори у свјетлу лингвистичке географије*, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, 1959 (дактилографисани рукопис, 531 стр. + 44 карте).

метод лингвистичке географије, и б) одбацујући како ставове старијих румунских лингвиста по овоме питању, тако и садашњих лингвиста у Н. Р. Румунији и дајући посебно решење². Истрорумунски материјал из две дијалектолошке анкете спроведене у Истри у задњих 10 година (допуњен, као што ће се видети, и свежим материјалом треће анкете), с једне стране, као и критички став према огромном истрорумунском материјалу који су сакупили романисти и румунисти, а нарочито ови задњи, за нешто више од 100 година откако се о овим говорима зна и пише, с друге стране, овлашћује ме, као што ћу показати, да овакве закључке извучем.

2. Од првих помена о Истрорумунима, тј. од датума откривања, 1846. године, од стране Антонија Коваса³, па до наших дана, написано је о румунским говорима у Истри читаво брдо литературе, у романистици, а специјално у румунској лингвистици⁴. Лингвисти као Г. И. Асколи, М. Бартоли, Ф. Миклошић, Г. Вајганд и др.⁵ од романиста и слависта, а од румунских лингвиста Ј. Поповић, С. Пушкарју⁶ и многи други, мање значајни⁷, уписали су овде своја имена са радовима, објављеним

¹ Изразитије опонирање ставова, са потпунијом аргументацијом, дајем у румунској верзији ове расправе, у *Fonetică și dialectologie* IV, 135—170.

² У чланку *Dei Rimgliani o Vlăhi d'Istria*, у листу *L'Istria*, Трст, I, 1846, бр. 1, стр. 7—8, где даје и два истрорумунска текста (које репродукује М. Деановић, *Tre testi istroromeni*, у *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Academia R. P. Romîne, București, 1958, 229—231).

³ Библиографију старијих радова, са коментарима, даје S. Pușcariu, *Studii istroromîne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan) II: Introducere-gramatică — caracterizarea dialectului istroromîn, cu 26 ilustrații și două hărți, Academia Romînă, București, 1926, стр. IX—XI, 3—58, passim; исти, том III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare, București, 1926. и 1929, 2 књиге, XV + 370 (са планшама) и 334. стр. V и приказе ових књига: О. Densusianu у *Grai și suflet* III, 1927—1928, 445—551; П. Скок, *Slavia* VIII, 1929—1930, 605. и след.; С. Tagliavini, *Studii rumeni* IV, 178—182, као и коментар А. Rosettia у *Grai și suflet* V, 1931—1932, 1—9.

⁴ G. I. Ascoli, *Studi critici*, Gorizia, 1861; M. Bartoli, *Publicazioni recenti di filologia rumena*, сепарат из *Studi di filologia romanza*, Torino, VIII, 1901, 517—628; F. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* I, Istro — und makedorumänische Sprachdenkmäler, Wien, 1882; G. Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, у час. *Romania* XXI, 1892, 240—256; исти, *Istrisches* I и II, у I и II тому *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894, 122—155, и 1885, 215—224.

⁵ J. Popovici, *Dialectele romine din Istria* I—II, Halle, 1909. и 1914; S. Pușcariu, осим дела наведених у бел. бр. 4 (на овој страни), такође и *Studii istroromîne* I: Textele, у *Analele Academiei Romîne*, том XXVII, ser. II, secția literară, București, 1906.

⁷ Од страних истраживача ту имамо још и ове: Dr A. Byhan, Dr Th. Gartner, Dr K. Lechner, N. Algarotti, Dr A. Ive, G. Marotti, G. Cubich, G. Vassilich и др., а

текстовима итд. Румунски лингвистички атласи⁸ бележе редовно и истрорумунски језички материјал. Од наших романиста се неким видовима румунских остатака у далматинском приморју и на отоцима баве П. Скок, М. Деановић и др.⁹

Не занима нас на овом месту питање генезе Истрорумуна, јер је о томе у науци дуго дебатирано и предложене разне солуције: а) било да се ради о посебном романском језику који се самостално развио из балканског латинитета, као што је мислио П. Скок¹⁰; б) било да су они последњи изданци тзв. западних Румуна С. Пушкарјуа¹¹; с) или да су се касније одвојили од заједничког дакорумунског стабла, по мишљењу А. Росетија¹², или пак, д) да су резултат комбинације ових двеју задњих могућности, као што је тврдио Ј. Поповић¹³. Неоспорно је, међутим, то да се трагови тзв. средњовековних Влаха, пастира номада, могу пратити од XIII века па надаље почевши са српском немањићком државом (познати „Власи кјелатори“ у Душановом законуику¹⁴), преко Црне Горе (топоними неоспорног румунског порекла као *Дурмиџор*, *Пирлиџор*, *Висииџор*¹⁵, иначе планинска пребивалишта влашких чобана), преко

од румунских ту су још: I. Maiorescu, T. Burada, N. Densușianu, C. Diculescu, Ș. Nanu, S. Dragomir и др.

⁸ Осим, разуме се, првог, Вајгандовог *Linguistischer Atlas des dako-rumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1898—1909; остала два (укључујући ту и нову серију Е. Петровића), мада је анкета I (С. Поп) спроведена само у месту Бриани (Брдо) и Нова Вас (Castelnuovo), те ово задње место у анкети II (Е. Петровић), дају за истрорумунски један једини генералисани одговор (не са називом анкетиране тачке, већ као „Istroromini“).

⁹ П. Скок, у *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXVI, 1912; XXXVIII, 1914—1915; XLI, 1921; *Archiv für slavische Philologie* XXVIII, 1906; XXIX, 1907; XXX, 1909; XXXI, 1910; XXXVII, 1918, и др.; М. Деановић, о. с., у *Omăgiu lui Iorgu Iordan*, 229—234. Од наших аутора ту долазе још и П. Будмани, К. Штрекел, и др.

¹⁰ У *Archivio glottologico italiano* XXIX, 113—119; в. и *Leksikologijske studije* истога, посебан отисак из 272. књиге *Rada Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, Odjel za jezik, Zagreb, књ. I, 49, passim. Слично мишљење с односом на Арумуне изражава и М. Филиповић у чланку *Цинцари (Арумуну)*, у *Enciklopediji Jugoslavije* II, Vozna-Dio Zagreb, 1956, 378—380.

¹¹ *Studii istroromine* II, passim (на стр. 5. даје прецизнију дефиницију тзв. западних Румуна).

¹² *Sur la répartition dialectale de l'istro-roumain*, у *Grai și suflet* V, 1931—1932, 1—9 (напис је репродукован и у *Mélanges de linguistique et de philologie* истога аутора, Copenhagen-Bucarest, 1947, 424—433).

¹³ *Dialectele romine din Istria* I, 126—129, passim.

¹⁴ Упор. Р. Скок, *Osnovi romanske lingvistike* I, Zagreb, 1940, 8.

¹⁵ Упор. S. Pușcariu, *Studii istroromine* II, 286, 292, 297; П. Скок, у *Études slaves* III 1923, 74; К. Јиречек, *Исиџорија Срба* I, Београд, 1952, 87, passim; др И.

средњовековних дубровачких архива¹⁶, па са остацима, скоро до наших дана, и језичким реликвијама на неким далматинским острвима (нарочито на острву Крку¹⁷), преко Лике и Крбаве¹⁸ па до Истре. Тако да, без обзира на сам генетички моменат, може се следити пут предака Истро-румуна. Касније примесе из дакорумунских крајева, о којима говори Ј. Поповић, а чије је трагове покушао следити С. Драгомир, а нарочито Н. Драгану, преко Славоније и Босне, нису искључене¹⁹. Како већ било, тек је опште познато и исцрпно проучавано тзв. средњовековно влашко

Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад, 1955, 24; исти, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, 479 (упор. нешто о овоме и код Л. Вујовића, *Историјски пресјек губљења глаголске реције у црногорским говорима*, *Јужно-словенски филолог* XX, 101, 493).

¹⁶ У делу К. Јиречка *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelaltres* III, Wien, 1904, passim, у списку романско-италијанских особних имена има неких која би могла бити и влашко-румунска, као нпр. *Branza, Cinkulović, Conule, Galata, Draculus, Pecurario, Saraca, Suliza* и др.

¹⁷ V. Jagić, *Rumänisch-kroatischer Vaterunser und Avemaria aus Poljica auf der Insel Veglia vor dem Jahre 1825*, *Archiv für slavische Philologie* XXII, 1900, 621—622; I. Miščetić, *Vlaški i stari romanski jezik na Krku*, у *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, IX, 1904, 12—20; P. Skok, у *Arhivio glottologico italiano* XXIX, 1937, 113. и след.; в. такође: F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und Karpaten*, Wien, 1880, passim; S. Pușcariu, *Studii istroromine* II и III, passim; P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* I, Zagreb, 1950, passim; један од последњих написа по овом питању јесте: P. Tekavčić, *Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell' isola di Veglia (Krk)*, у *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, бр. 7, 1959, 35—38.

¹⁸ П. Скок налази и у наше дане румунски начин одбројавања оваца, по паровима, чак са румунским бројевима *ob, páto, šásto, šópce, zđci*, код пастира у Придраги код Задра или у Затону и Врану код Биограда (упор. његов напис у *Archiv für slavische Philologie* XXXVII, 1920, 81—82).

Иначе, по питању Влаха и влашког права, остаје још увек као најпотпунија књига К. Kadleca, *Valaši a valašké právo v zemích slovanských a uneherských*, Praha, 1916 (упор. и приказ П. Скока, *Чешка књига о влашком праву*, у *Гласнику Земалског музеја у Босни и Херцеговини* XXX, 295—316). Из румунске литературе имамо S. Dragomira, *Vlahii și morlacii*, *Din istoria rominismului balcanic*, Cluj, 1924 (в. и П. Скока, *Из румунске литературе о балканским Власима*, у *Гласнику Научног друштва у Скопљу* II, 297—313, и III, 293—308); С. Драгомир је сада скоро издао и обновљено и допуњено издање *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu*, Academia R. P. Romine, București, 1959.

¹⁹ Поред написа С. Драгомира из претходне белешке, упор. и *Originea coloniilor romine din Istria*, у *Analele Academiei Romine*, București, 1924; такође и *Vlahii din Serbia în sec. X—XV*, у *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, I, 1922; N. Drăganu, *Romii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, passim; исти, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue, Balcania*, București, VI, 1944.

право у хрватским приморским пределима, као и пастирска терминологија румунског порекла у садашњем српскохрватском језику, а која нема искључиво дијалектални карактер²⁰.

Нас ће међутим занимати поближе друга једна ствар: садашње стање истрорумунског, односно његов однос према дакорумунском и, узгред, арумунском (цинцарском), а у вези са дискусијама које су у задње време покренули лингвисти у Н. Р. Румунији. У низу написа²¹ један део румунских лингвиста сматра, са прикладном аргументацијом, да је истрорумунски, имајући у виду, међу осталима, хиљадугодишњу сепарацију од заједничког румунског, а посебно од дакорумунског, већ у ситуацији да буде сматран посебним језиком; на другој страни налази се друга група лингвиста који, по примеру традиционалне румунске лингвистике, сматра истрорумунски само дијалектом румунског језика, упоредо са дакорумунским, мегленским и арумунским. Пошто не заступамо ни један ни други став, изнећемо у наставку нашу аргументацију из које ће се видети да се истрорумунски не може сматрати чак ни по-

²⁰ Упор. S. Pușcariu, *Studii istroromâne* II, 274—297; P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I, 8 (као и бројне написе истога по часописима: *Archiv für slavische Philologie* XXVIII, 1906, 467—468; XXIX, 1907, 477—478; XXXI, 1910, 318—320; XXXV, 1914, 337—348; XXXVII, 1920, 81—92, итд.; *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXVI, 1912, 641—656; XXXVIII, 1917, 544—553; XLI, 1941, 544—553, итд.; *Mélanges ragusains offerts à M. Rešetar*, Dubrovnik, 1931, 429—434, и др.); листу Пушкарију допуњује И. Поповић, *Contribuție la studierea cuvintelor românești în limba sîrbocroată*, час. *Lumina*, Вршац, IX, 1955, 73—83; в. такође истога у *Исцорурију српскохрватског језика*, passim (и у немачком издању, Wiesbaden, 1960, passim); в. и нову допуну коју сам ја дао у саопштењу на I Међународном конгресу опште дијалектологије 1960 (*Dialecti di varia origine in contatto*).

²¹ D. Матреа, *Despre dialectele limbii române*, у час. *Limba română*, бр. 1, București, V, 1956, 5—24; исти, *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, id., бр. 4, 70—75; исти, *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă și dialect*, *Cercetări de lingvistică*, Cluj, IV, 1959, 189—195; A. Graur, „*Dialectele*“ limbii române, *Limba română* V, 1956, бр. 4, 66—69; исти, *Limba, dialect, stat*, час. *Viața Românească*, București, XI, 1958, бр. 3, 98—102; I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromâna)*, București, 1957; исти, *A propos des langues mixtes (sur l'istroumain)*, у *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes* à Oslo, București, 1957, 129—148; исти, *Și totuși istroromâna este limbă*, *Studii și cercetări lingvistice*, București, IX, 1958, бр. 3, 391—393; исти, *Le roumain et le développement du latin balkanique*, у *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisbonne, București, 1959, 41—50; A. Rosetti, *Limba sau dialect?*, *Studii și cercetări lingvistice* IX, 1958, бр. 1, 101—102; исти, *Limba sau dialect?* (II), id., бр. 3, 395—397; B. Cazacu, *In jurul unei controversă lingvistice: limbă sau dialect?* (Problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene), id. X, 1959, нр. 1, 17—34 (и у *Recueil d'études romanes*, 13—29).

себним дијалектом, а камоли посебним језиком; напротив, дијалектолошко стање на лицу места показује да се ради само о врло архаичним говорима румунскога типа, од интереса за проучавање старијих фаза румунског језика, али да су то ипак само говори неунитарни, чак, под утицајем билингвизма говорника, у стању потпуне дезагрегације; штавише, садашњи говори овога типа у Истри спали су на ранг фамилијарних говора.

3. Да видимо најпре бројно стање Истрорумуна, односно места која они настањују; ово тим пре, што сматрамо да је мали број говорника један од пресудних фактора што се ови говори не могу сматрати ни наречјем, а камоли посебним језиком; ово нарочито с односом на интерни развитак и могућност, односно немогућност иновирања.

Ево података о њиховом бројном стању за нешто више од 100 година, које даје С. Пушкарју²² према разним ауторима: 1846 (P. Kandler) = 6.000 говорника (према службеној аустријској статистици од исте године само 1.555); 1850 (F. Miklosich) = 2.953; 1857 (K. Czoernig) = 2.795; 1862 (F. Miklosich) = 2.760; 1869 (dr A. Ficker) = 3.700; 1877 (H. I. Bidermann) = 2.646; 1883—1884 (Lechner, Urbas) = (око) 3.000; 1890 (dr P. Tomasin) = (око) 2.530; 1900 (N. Krebs) = 920; 1904 (A. Glavina) = 4.850; 1921 (M. Bartoli) = 1.644 људи. Дакле, у просеку, између 1.500 и 2.500 говорника истрорумунског (искључујући сасвим произвољну Кандлерову цифру, односно тенденциозну цифру А. Главине²³).

Што се конкретних места тиче у којима се говори истрорумунски, осим 6 постојећих још и данас, ту се спомињу и ова: Градиње, Гробник, Посерт, Хиљи и Жмарели, сва у подножју Учке, у долини Рапе (Val d'Arsa). Међутим, на прагу нашега века истраживачи помињу од ових још само Градиње и Гробник²⁴. Тако Ј. Поповић налази, 1909. године, да су још прилично заступљени ови говори у Гробнику, мање у Градињама, а прилично слабо и у Летају²⁵. Л. Морарију налази, 1927. године, 8 засеља у којима се говори истрорумунски, од којих Летај упола похрваћен²⁶. Неколико година касније (1932—1933, када спроводи анкету) Т. Кантемир

²² *Studii istroromine* II, 40—43.

²³ А. Главина је, у ствари, свршио школу у Румунији, те је 1921. године постао првим румунским учитељем основне школе у Сушњевици, чије су отварање дозволиле италијанске власти за кратко време — о њему упор. S. Puscariu, *Studii istroromine* III, 175, а о његовој школи: *Studii istroromine* II, 47—49.

²⁴ Упор. С. Pușcariu, *Studii istroromine* II, 40—43, passim.

²⁵ Његова анкета је, у ствари, спроведена, 1899. и 1905. године, а студије је штампао 1909. и 1914 — в. *Dialectele romine din Istria* I, 12.

²⁶ Упор. чланак овога у *Graul rominesc*, București, I, 1927, бр. 11, 221, 223.

налази 7 истрорумунских места, али са овом резервом: „У Градињама не знају истрорумунски до ли људи преко 50 година ... Иста ситуација је и у Гробнику ... Такође и у Летају ... У Сукодру су само куће у близини села Носело употребљавале истрорумунски“²⁷.

Данас имамо следеће стање: ови се говори употребљавају у селу Жејане у целини (северно од Ријеке, у тзв. Тићарији) и у 5 места у подножју Учке (у долини Раше), и то у потпуности у Сушњевици и Новој Васи, нешто мање од половине у селима Летај и Јесеновик, те у разбацаним катунима на једној благој падини под заједничким називом Брдо (Драга, Кострчане, Станковић). У свему 6 насеља.

Ту сам у лето 1961. нашао следеће бројно стање оних који још употребљавају истрорумунске говоре²⁸:

Место	Број кућа	Становника
Жејане	102	450
Сушњевица	(око) 50	160
Нова Вас (Носело)	48	190
Брдо	(расути катуни)	230
Јесеновик (Сукодру)	15	60
	(у којима се говори истрорумунски)	
Летај	(око) 15	50
	(у којима се говори истрорумунски)	
		Свега (око) 1.140

Сва сам ова места обишао у два маха, у току двеју научних екскурзија, обављених са студентима румунске групе наука са Више педагошке школе у Новом Саду, месеца маја 1954. године, те са онима са Више педагошке школе у Зрењанину, месеца јула 1961. године²⁹.

У анкети од 1954. године испунили смо у свих 6 места квестинар (искључиво лексиколошког типа, са основним речима) од 274 питања.

²⁷ Texte istroromine, Institutul de lingvistică din Cluj, 1959, 3. Зачуђује нас констатација да се истрорумунски говори и у местима Поље, Бегу и Бајт.

²⁸ Цифре су само оријентационог карактера и биле су утврђене 1961. године са Динком Цвећићем из Сушњевице (57 година), Аном Стамбулић из Жејана (25 година) и Славком Миклеушем из Нове Васи (31 година). Захваљујем се свима на овом месту на сарадњи.

²⁹ Нашу анкету од 1954. године забележили су листови *Novi list* из Ријеке, VIII, 1954, бр. 28, стр. 3, и *Libertatea* из Вршца, X, 1954, бр. 41, стр. 5, а анкету од 1961. године *Дневник* из Новог Сада, XIX, 1961, бр. 5287, стр. 8, и *Libertatea* XVII, 1961, бр. 36, стр. 6.

Овај сам материјал и картографисао провизорно³⁰, те би, уз допуну квестионара (а што мислим учинити), могао послужити као база за будући *Мали Лингвистички атлас истрорумунских говора (Micul Atlas lingvistic al graiurilor istroromine)*, који ћу као такав и наводити у расправи (MALGI). Из свих ових места бележени су такође и дијалекатски текстови.

У анкети од 1961. године наша је пажња била сконцентрисана само на три места која су још остала интегрално истрорумунска (Жејане, Сушњевица, Нова Вас) и где ће се, по свој прилици, истрорумунски говори задржати најдуже. Овога пута смо на магнетофонској траци забележили одговоре на квестионар од 110 питања (претежно морфолошког типа). Забележени су такође и одговори на 25 питања с односом на делове човечјег тела, будући ови називи, с обзиром на њихов садржај, међу најотпорнијима (а који су и у дакорумунском латинског порекла³¹); бележени су такође и називи за јела, ономастичка грађа (андроними), те имена надевана животињама (пси, краве, козе, коњи). У Жејанима и Сушњевници комплетиран је и квестионар интернационалног типа М. Коена са 571 питањем³². Забележено је слободно и неколико дијалекатских текстова, а нека спонтана причања информатора снимана су и на магнетофонској траци³³.

Изван овога материјала користим у овом напису и истрорумунску дијалектолошку анкету, сниману на магнетофонској траци, спроведену од стране Романског семинара Филозофског факултета у Загребу, под руководством др В. Виње (у селу Сушњевници)³⁴. Користим такође и

³⁰ Ево картографских бројева, те одговарајућих скраћеница тачака (које ћу употребљавати даље у тексту): 1 — Жејане (Ž); 2 — Сушњевица (S); 3 — Нова Вас (Носело) (N); 4 — Јесеновик (Сукодру) (J); 5 — Брдо (B), и 6 — Летај (L).

³¹ Упор. S. Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Academia Română, discursuri de recepțiune, XLIX, București, 1920, passim.

³² Publications de la Commission d'Enquête linguistique du Comité International Permanent de linguistes, *Questionnaire linguistique A—B*, 1951.

³³ Систем фонетске транскрипције који употребљавам овде за истрорумунски дијалектолошки материјал подесио сам према српскохрватској латиници, са следећим новим знацима: $l = \text{љ}$; $\tilde{n} = \text{њ}$; $w = \text{билабијално в (блиско консонантском џ)}$; $\tilde{r} = \text{вокално р (које чини слог)}$; у вокалском систему, узео сам из румунске латинице \tilde{d} и \tilde{i} (оба самогласника као и у дакорумунском); од комбинованих гласова имамо $^o a = \text{лабијализовано истрорумунско акцентовано а}$; $g^h = \text{веларни сонорни спирант (у Жејанима)}$. Од дијакритичких знакова употребљавамо: $' = \text{главни акценат}$; $^{\circ} = \text{споредни акценат}$; $^{\circ} = \text{динамички акценат}$; $^{\circ} = \text{палатализација}$; $^{\circ} = \text{јако изражена палатализација}$.

³⁴ Захваљујем се колеги В. Вињи на љубазности с којом ми је посудио ову траку.

досада објављене истрорумунске текстове, специјално оне Ј. Поповића, С. Пушкарјуа и Т. Кантемира³⁵.

4. Рекли смо да су досада истрорумунски говори посматрани са двоструког аспекта: као дијалекат општег румунског и, у задње време, као посебан језик³⁶.

Традиционална румунска, и романска, лингвистика сматра ове говоре (што важи, имплицитно, и за арумунске и мегленске говоре у Македонији), већ читавих 100 година свога постојања, дијалектом румунског језика, тзв. истрорумунски дијалекат. Ево њених најважнијих аргумената:

а) *Генетички*: истрорумунски је непобитно постао у процесу стварања румунског језика уопште (по свој прилици на југу од Дунава, у времену пре доласка Словена овде, а касније у симбиози с овима³⁷) и улазио у тзв. прарумунски или заједнички румунски (по некој терминологији „примитивни румунски“), тамо негде од V—IX (или X) века³⁸.

б) *Историјски*: разбијањем заједничког румунског и реемиграцијом у маси на северу од Дунава (у пределима бивше Трајанове Дакије, а која се у VI веку називала *Славинија*³⁹, што значи да је била масовно на-

³⁵ Ево листе скраћеница за изворе коришћених истрорумунских материјала, које наводим у продужетку као такве: MALGI=провизорно картографирани материјал (анкета 1954; бројеви карата су они из квестинара); TA 54=текстови анкете 1954; AZ=загребачка анкета (1959); KA 61=квестинар анкете 1961; TA 61=текстови анкете 1961; KC=квестинар Cohen; Puş. SI_{1,2,3}=S. Puşcariu, *Studii istoromîne* I, II, III; Pop. DI_{1,2}=I. Popovici, *Dialectele romîne din Istria* I, II; Cant. TI=T. Cantemir, *Texte istoromîne*.

³⁶ Резиме досадашњих дискусија по овом питању в. код В. Cazaca, *Autour d'une controverse linguistique: langue ou dialecte?*, у *Recueil d'études romanes cit.*, passim (в. истога и у *Studii şi cercetări lingvistice* X, 1959, бр. 1, 17 и след.); такође и D. Macrea, *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă şi dialect*, у *Cercetări de lingvistică* IV, 1—2, 189 и след.

³⁷ О јужнодунавском пореклу Румуна и румунског језика в. у задње време код нас Х. Барића, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR B i H, Djela L, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka 1, Sarajevo, 1954, 30, 31, 45 (такође: исти, *Istoriја arbanашког језика*, Djela XII, Balkanološki institut 1, Sarajevo, 1959, passim); И. Поповић, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* 59—64, 159, 239—240, 258, 470 (такође и српкрв. издање: *Историја српскохрватског језика*, passim).

³⁸ Упор. по овом питању синтезу коју даје А. Rosetti у *Istoria limbii romîne* IV, *Romîna comună*, Bucureşti, 1941; за прарумунски: S. Puşcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, у *Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie* (Hommage à W. Meyer-Lübke) XXVI, 1910, 17—75 (и у француском преводу као *Essai de reconstruction du roumain primitif*, у *Études de linguistique roumaine*, Cluj — Bucureşti, 1937, 64—120); такође и I. Şiadbei, *Problemele vocabularului romîn comun*, Iaşi, 1934.

³⁹ Упор. И. Поповић, *Историја српскохрватског језика* 13, passim.

сељена словенским становништвом⁴⁰, где Румуне чека нова симбиоза са Словенима), Арумунци (Цинцари) иду према Македонији и Грчкој, а група влашких пастира живи номадским животом у немањидњој држави, а после доласка Турака на Балкан, иде даље, преко Црне Горе, Далмације и Хрватског загорја до Истре, претопивши се временом етнички, док су садашњи Истрорумунци последњи остацци још етнички одржаног румунско-влашког живља.

с) *Синруктурални*: по својој граматичкој структури и основној лексици јасно је да се истрорумунски уклапа у румунски језик; негде су стављени упоредо истрорумунски текстови са преводом на дакорумунски, да би сличност била уочљивија⁴¹.

д) *Национални*: неоспорно је да је румунска буржоазија од балканских Влахо-Румуна правила национално питање⁴², говорила надувеним тоном о некој виталности и експанзији својих припадника на Балкану⁴³ итд.; краљевске румунске владе су покушавале отварати школе на румунском језику за Цинцаре, зидати им цркве⁴⁴ и др.; придавање посебног значаја једној идиоматској групи од свега неких 1.500 људи и њено уврштавање у дијалекте румунског језика⁴⁵ има се, у великој мери, захвалити и овим „националним“ обзирима.

⁴⁰ Доказ о овоме јесте и топономастика на територији Румуније која је и до данас остала претежно словенска: *Јаломица, Дембовица, Слајина, Прахова, Крајова* итд.

⁴¹ D. Macrea, *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii romîne cit.*, passim.

⁴² Чак штавише, трудила се да докаже како су они прави „Румуни“ и покушавала је, дипломатским путем, преко својих влада да им отвара и школе на савременом румунском језику, као она А. Главине у Истри (1921) или оне у Грчкој (у Солуну) за Арумуне; зидала им је и цркве: тако у Охриду постоји румунска црква Св. Ђорђа, у којој се, уназад неколико деценија, служило на румунском (јасно, не на арумунско-цинцарском). I. Bărbulescu пише књигу *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine*, Iași, 1912 (књига је претходно, у скраћеном виду и третирајући претежно српско-румунске везе, била издата од стране Српске Академије наука, Београд, 1908). О афективним циљевима своје анкете у Истри говори и I. Popovici, *Dialectele romîne din Istria I—II*, passim. О истом питању, с односом на тимочке Влахе, упор. Тих. Р. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*, путописне белешке, Београд, 1906, 4, 68, passim.

⁴³ У једном чланку (*homîniî din Bosnia și Herțegovina în trecut și în prezent*, у *Analele Academiei Romîne*, том. XXVII, ser. II, memoriile secției istorice, 1905, 37 и след.). I. Ieșan до смешног надувава, идући трагом неких Цигана калајџија, неки румунски елеменат у Босни. Исто и код Т. Filipescu, *Coloniile romîne din Bosnia, București*, 1906.

⁴⁴ Упор. бел. 42. на овој страни.

⁴⁵ Као паралелизам, да наведемо архаичне и врло значајне тзв. крашованске говоре у румунском делу Баната, којима се говори у неких 7 села (о овима: E. Petrovici,

У задње време су румунски лингвисти, покушавајући да резонују марксистички (специјално Д. Макреа⁴⁶), а у полемици са онима који су налазили аргументе за сматрање истрорумунског посебним језиком, навели и неке друге, сада већ прихватљивије разлоге због којих се истрорумунски не може уздићи на ранг посебног језика:

а) *Полиитички*: јужнодунавски румунски дијалекти (ово се мање односи на истрорумунски, а више на македорумунске говоре, који су кудикамо распрострањенији) нису се никад уздигли до ранга националног језика неке етничке групе, а још мање неке државне творевине.

б) *Књижевно-културни*: никад се на овим говорима није створио неки посебан књижевни језик, а још мање нека књижевност, чак ни нека ма каква значајнија култура (ту се донекле може издвојити цинцарски⁴⁷).

Неки савремени лингвисти у Н. Р. Румунији (првенствено А. Граур и Ј. Котеану) сматрају јужнодунавске румунске говоре, укључујући и истрорумунски, посебним језицима⁴⁸, из следећих обзира:

а) *Историјски* (у другом виду): хиљадугодишња сепарација ових говора од дакорумунског учинила је да ови, захваљујући и јаком словенском утицају којем су били изложени, еволуирају посебно; али како већ било, тек нас ова сепарација овлашћује да раскид са општим румунским сматрамо одлучним.

б) *Генетички* (контрааргуменат): није искључена претпоставка да су арумунски (цинцарски) са мегленским, као и нестали далматски језик, постали из балканског латинитета, те би, у том случају, имали у источној Романији не само два романска језика (румунски и далматски), већ пет

Graul Caraşovenilor, Studiu de dialectologie slavă meridională, Bucureşti, 1933; у задње време и П. Ивић, *Једна доскора неизознана група шилокавских говора: говори с незамењеним јатоом*, у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* I, 1956, 146—160; међутим никоме није падало напамет да ове говоре прогласи неким специјалним историјским дијалектом српскохрватског језика (већ само посебним говорима). То исто важи и за говоре тзв. галипољских Срба (упор. П. Ивић, *Говор Галипољских Срба*, Српска Академија наука, Српски дијалектолошки зборник XII, Београд, 1957).

⁴⁶ За написе овога упор. раније белешке.

⁴⁷ Који је, захваљујући већем броју говорника, развио и неку дијалекталну књижевност још од XVIII века, а има и доста развијен фолклор — упор. В. Cazacu, *In jurul unei controversie lingvistice: limbă sau dialect?*, *Studii și cercetări lingvistice* X—1, 27—28.

⁴⁸ А. Graur, „Dialectele“ limbii romine, *Limba romină* V—4, 69; I. Coteanu, *Le roumain et le développement du latin balkanique*, *Recueil d'études romanes*, 41 и след.; у задње време: исти, *Elemente de dialectologie a limbii romine*, Bucureşti, 1961, 114 и след., passim.

(дакорумунски, цинцарски са мегленским, истрорумунски, тзв. молдавски у СССР-у и изумрли далматски), као што кажу изричито А. Граур⁴⁹ и Ј. Котеану⁵⁰.

с) *Синтаксурални* (други вид): због дугог и јаког словенског утицаја, истрорумунски је изгубио у великој мери своју првобитну морфолошко-синтактичку структуру, попримивши много нових суштинских елемената, због којих је постао мешаним језиком⁵¹; моменат споразумевања и разумевања истрорумунских (или арумунских) реплика и текстова ставља се под знак питања⁵².

д) *Субординација*: да би се неки идиом сматрао наречјем некога језика, требало би да се он у овај уклапа политички, географски, културно итд. и да постоји у перспективи могућност претапања наречја у општи национални језик, што, свакако, ни издалека не може бити случај истрорумунског.

е) *Културна традиција*: о овом питању говори А. Граур у задње време, допуњујући своје раније ставове по овом питању⁵³: нпр. Саси у Ердељу говоре неки немачки дијалекат, јер су у школама учили немачки књижевни језик, који сматрају вишим изразом од свог наречја; Холанђани, напротив, учећи на свом језику од раније, сматрају немачки језик туђим (мада, каже, Холанђани нису ни по чему даљи у језичком смислу од немачког од ердељских Саса); а такве културно-језичке традиције код Истрорумуна нема, нити је икада било.

Посматраћемо у наставку наше аргументе због којих мислимо да се истрорумунски не може сматрати чак ни дијалектом румунског језика, а још мање посебним језиком⁵⁴; по нашем мишљењу, то су само

⁴⁹ Упор. претходну белешку.

⁵⁰ В. претходне наводе.

⁵¹ I. Coteanu, *Cum dispere o limbă (istroromina)* cit., а специјално: исти, *A propos des langues mixtes*, у cit. *Mélanges linguistiques*.

⁵² А. Graur, „Dialectele“ limbii romine cit., passim.

⁵³ Предговор књизи I. Coteana, *Cum dispere o limbă (istroromina)*.

⁵⁴ Истрорумунски би, у ствари, могао бити неким историјским дијалектом румунског језика, али под условом да је раније био много распрострањенији, што не изгледа баш вероватно, бар судећи по статистикама за задњих 100 година. Као што знамо, дакорумунски, који је постао књижевним и националним језиком Румуна, већ је давно развио своје дијалекте (наречја): молдавски, мунтенски, кришански, марамурешки и банатски. Да би избегли неспоразум и двосмисленост баш у вези са јужнодунавским румунским говорима, неки су савремени дијалектолози приморани да огранке дакорумунског називају „поддијалектима“ (Е. Petrovici, *Repartitia graiurilor dacoromine pe baza Atlasului lingvistic român*, у *Limba romina* III, 1954, бр. 5, 5—17; R. Tudoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromine*, id., V, 1956, бр. 2, 38—50).

говори румунског типа, врло архаични и значајни за проучавање старијих фаза румунског језика, али ништа више. То би, у ствари, био прилог лингвистичке географије решавању овога питања⁵⁵.

5. Ако се ради о неком посебном језику, јасно је да морамо имати неку врсту конвергентних морфолошко-лексикалних норми, ако не већ заједнички језик споразумевања. У нашој ситуацији, међутим, где су говорници расути у 6 мајшних брдских катуна (у три још и у мањини), далеко смо од сваке конвергенције: скоро свако место има своје специфичности (а дробљење је још и веће, како ћемо показати у наставку). То су приметили и ранији истраживачи (Ј. Поповић⁵⁶ — карактеристичан је и наслов његовог рада, *Dialectele române din Istria*, дакле у множини — и С. Пушкарју⁵⁷), мада се свим силама упињу (а то чине и румунски лингвистички атласи) да нам истрорумунски прикажу мање-више као унитаран.

Лингвистичку неуједначеност одржава, поред малог броја говорника (што ове говоре чини, као што ћемо показати, да нису у стању да иновирају), потпомаже и чињеница да је курентни језик споразумевања међу њима не истрорумунски, већ српскохрватски. Истрорумунски се, у ствари, говори скоро искључиво у кругу породице, будући сви од реда билингвисти.

Нарочито су уочљиве, и не мале, разлике између северне групе (Ž) (око 500 људи, скоро половина од укупног броја говорника) и оне са подножја Учке. Мада једни знају за постојање других и мада нису нарочито удаљени (осим рељефних препрека, које нису за потцењивање⁵⁸), ипак живе потпуно одвојени једни од других и свесни су да говоре различито⁵⁹. Чак штавише, и глагол „говорити“ је различито реализован у ове две групе: *ganeá* (S) и *kuvintá* (Ž).

⁵⁵ Јер полазим у свом закључивању од синхроничног, дијалектолошког материјала који посматрам динамички, у својој процесуалности; другим речима, унутрашње могућности језичког развитака, кроз иновирање односно задржавање конзервативних стања. Стога сам потпунији текст ове своје расправе, прочитан у Институту за лингвистику у Букурешту, и назвао у поднаслову *Прилог лингвистичке географије живљању уштерђивања љозиније истрорумунских говора према дакорумунском*.

⁵⁶ *Dialectele române din Istria* I, 9.

⁵⁷ *Studii istroromâne* II, 344 и след.

⁵⁸ Упор. А. Dauzat, *La géographie linguistique*, Paris, 1948, 56, passim.

⁵⁹ У Сунђевици су ми рекли за ове из Жејана да они *ni ganeáku ka si noj* „(они) не говоре као ми“.

Ево и неких структуралних разлика (према КС):

<u>Жејане</u>	<u>Сушњевица</u>
<i>céla véde</i> „он види“	<i>je véde</i>
<i>céla av mes</i> „он је отишао“	<i>je mⁿát-a</i>
<i>céla lègaveá</i> „он везује“	<i>je lèga</i>
<i>tu pisés</i> „ти пишеш“	<i>tu pisésti</i> итд.

Лексикалне варијације су врло велике, обично комбиноване и са фонетским (ако је реч етимолошки истоветна). Ево неких картографираних речи из MALGI:

<u>„ходник“ (46)</u>	<u>„дрво“ (95)</u>
1 <i>hⁿódniku</i>	1 <i>stábla</i>
2 <i>sálica</i>	2 <i>débla</i>
3 <i>óánditu</i>	3 <i>stíbla</i>
4 <i>sálica</i>	4 <i>lé^amma</i>
5 <i>landít</i>	5 <i>lámna</i>
6 <i>salíca</i>	6 <i>lémna</i>

Када се пак ради о врло отпорним речима из основног лексикалног фонда⁶⁰, као што су, на пример, називи за поједине делове тела⁶¹, варијације су, разуме се, фонетске природе, али јако изражене. За „прст“ имамо: 1 *žážetu*, 2 *žéžetu*, 3 *ž^oážátu*, 4 *žážetu*, 5 *dádetu*, 6 *ž^oážétu* (MALGI 4); или за „ухо“: 1 *urákļa*, 2 *urèkļa*, 3 *urè^akļa*, 4 *urèakļa*, 5 *urékļa*, 6 *urékļa* (ibid. 8), и др.

6. У сваком језику, као што је својевремено приметио још Сосир⁶², делују две на изглед опречне силе: центрипетална, конзервативна, и центрифугална, разбијачка и иноваторска. Ова опсервација, комбинована још са Бартолијевим ареалним нормама⁶³, односно налазима лингвистичке географије с односом на централне, иноваторске арее, и периферијске, конзервативне⁶⁴, а примењена на истрорумунске говоре показује да ови говори нагињу ка првој компоненти језичког развитка.

⁶⁰ В. о овоме, као и есенцијелну библиографију питања, мој *Увод у лингвистику*, скрипта за студенте ВПШ, Зрењанин, 1960, 217.

⁶¹ Упор. А. Graur, *Fondul principal al limbii române*, București, 1957, 28, passim.

⁶² F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally, A. Sechehaye et A. Riedlinger, Paris, 1955, 281—285, passim.

⁶³ М. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Principi-scopi-metodi, Genève, 1925, passim; о типовима ареа упор. и К. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, 44, passim; в. такође и А. Dauzat, *Les patois*, Paris, 1946, 107—108, passim.

⁶⁴ Упор. R. Flora, *Geografia lingvistică*, Lumina XIII—1, 12, 15.

Ово је сасвим објашњиво имајући у виду периферијски, још више, изоловани карактер ових говора.

Тако да овде налазимо — као и у арумунском иначе — неке врло архаичне језичке црте, а које неки од истраживача стављају чак у период прарумунског⁶⁵:

- a) Задржавање консонантске фазе $\{$: $\{épur$ „зец“ (Pop. DI₂ 122); $\{in$ „лан“ (ibid.) (у дакорумунском имамо развој $l > \{ > i$: лат. $lepore(m) > \{epure > iepure$);
- b) Консонантска фаза \acute{n} : $ursóha$ „медведица“ (Pop. DI₂ 162—163) (у дакорумунском имамо $n + e$, $i > \acute{n} > i$: лат. $antaneu > \acute{nt}\acute{n} > \acute{nt}\acute{i}$ „први“; у банатским говорима, прилично архаичним, садржана је средња фаза: $\acute{nt}\acute{n}$, $vine$ „виноград“ < лат. $vinea$);
- c) Старија фаза латинске консонантске групе cl задржана је као $k\acute{l}$: $k\acute{l}emá$ „звати“ (Pop. DI₂ 98); $k\acute{l}ide$ „затварати“ (ibid.) (дакор. $cheta$ < лат. $clama-re$; $tn-chide$ < лат. $in-cludit$);
- d) Исто с односом на gl : $g\acute{l}dce$ „лед“ (Pop. DI₂ 112); $g\acute{l}indár$ „лешник“ (ibid.) (дакор. $ghia\acute{d}$ < лат. $glacea$; $ghindar$ < лат. $glindarius$);
- e) Ротацизам: интервокално $n > r$, карактеристична појава за истрорумунски: bur „добар“ (Pop. DI₂ 95); $ga\acute{r}tre$ „кокошка“ (id. 111) (дакор. bun < лат. $bonus$; $gáind$ < лат. $gallina$; овај је ротацизам сачуван и у марамурешким говорима⁶⁶, а изгледа да је раније био више распрострањен и у оквиру дакорумунског, јер га познају најстарији румунски текстови из XVI века⁶⁷; ротацизам $l > r$ курентан је у румунском и нема никакве везе с овим другим: дакор. $moard$ „млин“ < лат. $mola$; $soare$ „сунце“ < лат. $sole$; $sare$ „со“ < лат. $sale$);
- f) Задржавање неалтерираних лабијала: $pi\acute{c}ór$ „нога“, (Pop. DI₁ 116); $b\acute{r}e$ „добро“ (Pop. DI₂ 93); $f\acute{l}\acute{u}$ „син“ (id. 109); $v\acute{c}e$

⁶⁵ Синтезу језичких црта тзв. заједничког румунског (*romina comună*) или прарумунског (*Urrumänisches*) даје А. Rosetti, *Istoria limbii romine* IV, *Romina comună*, 23—26.

⁶⁶ Упор. о овоме А. Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism*, у *Analele Academiei Romine* XXX, сер. II, 1907—1908, 303, passim; А. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, passim; такође и Р. Skok, *À propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, у *Архиву за арбанаишку сѝарину, језик и еѝнологију*, Београд, II, 1924, 325—340; А. Balota, *Reči slovenskog porekla i rumunska nazalizacija*, București, 1925, passim.

⁶⁷ Упор. А. Rosetti, *Limba romină în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, 41—42, passim.

„јуница“ (id. 165); *młáre* „мед“ (id. 126) (ову су архаичну појаву, поред књижевног румунског језика, задржали и банатски говори⁶⁸):

- g) Финално *и* у 1. лицу презента глагола још увек се изговара: *me skólu* „дижем се“ (Pop. DI₁ 97); *me árdu* „смејем се“ (ibid.) (као и у најранијим румунским текстовима из XVI века⁶⁹);
- h) Сачувани су и неки стари императиви: лат. *dic* > *zi* „кажи“ (Pop. DI₁ 100); лат. *duc* > *du* „однеси“ (ibid.);
- i) Лексика, као нејнеотпорнији део језика, не чува неке нарочито старе латинске речи, а којих не би било другде; ипак, неке можемо наћи; тако: *sár* „здрав“ (Pop. DI₂ 147) (лат. *sanus* са ротацизмом); *ásir* „магарац“ (Puşc. SI₂ 327) (лат. *asinus*, такође са ротацизмом).

Међутим за неки језик — тим пре када би се он хтео окарактерисати као *језик* — нису карактеристичне архаичне црте, већ иновације, тј. могућност самосталног развитка у каснијој његовој еволуцији. Јер архаичне црте баш показују негирање иновација и задржавање старије фазе.

У случају истрорумунских говора, међутим, самосталних језичких иновација скоро и нема. Ово је сасвим објашњиво када знамо, као што је лингвистичка географија показала⁷⁰, да су иновациони центри обично политички или културни центри, и то у оквиру већих језичких јединица. Говори са тако малим бројем говорника и који таквих центара ферментације немају, могу да производе само индивидуалне иновације (како се оне овде огледају, видећемо касније).

Тако да оно што би се овде чинило неком посебном еволуцијом, јесу, у ствари, обични лингвистички калкови, преузети готови из других језика, конкретно из околних хрватских говора. То је случај већине морфолошко-синтактичких црта које наводи Ј. Котеану⁷¹ као посебне црте „истрорумунског језика“: морфолошка симплификација именице и глагола, придевски наставак за средњи род, глаголски вид, честа употреба инфинитива, и др. А ове и овакве црте воде пре ка

⁶⁸ Упор. мој нав. напис у *Fonetică și dialectologie*, Bucureşti, I, 125; такође и G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, Leipzig, 1896, 11, passim; D. Macrea, *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, 41 и след.

⁶⁹ A. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea* 36—37, passim.

⁷⁰ R. Flora, *Geografia lingvistică*, Lumina XIII—1, 12.

⁷¹ *À propos des langues mixtes* 129—148.

деградацији језика него ка његовом учвршћењу. Ово не значи стварање, већ губљење сопствене физиономије истрорумунских говора.

7. Истрорумунски, репрезентован малим бројем говорника, не само што није у стању да да сопствене иновације, већ ове надомешта изразима које преузима готове из околних хрватских говора. Тако да су ови говори, у биолошком смислу⁷², сасвим неотпорни: не осећа се никаква реакција на продирање хетерогених елемената⁷³. Другим речима, у оваквој ситуацији, говорници су потпуни билингвисти, те као такви мисле и изражавају се на оба језика у потпуној равноправности: на свом матерњем и на српскохрватском.

Често, у анкети, информатори дају алтернативне одговоре који очитују недвосмислено ово стање: *járba tałá ali kosi* (S AZ), *fábno ali kov°ác'u* (ibid.), *ogústa ali fòguléru* (ibid.), *noć* и *nópta* (Ž TA 61), *m°á-čeha ali madriña* (S AZ) итд.

Дублетски облици појављују се и онда када се ради о морфолошким облицима, о граматичким категоријама или синтактичким особеностима, што значи да је билингвизам озбиљно угрозио и саму граматичку структуру језика: *s-a dõmišlit* (S TA 54) (помоћни глагол на румунском, а партицип на српскохрватском), *kínd a je vezút* „кад је он видео“ (S AZ) (српхрв. топка изражена румунским речима), *búro b°a* „много (добро) пије“ (ibid.) (*buro* је, у ствари, средњи род калкиран према српхрв.), *néka céru* „нека траже“ (S TA 61) (српхрв. *neka* + рум. *cere* < лат. *quaeret*), *je! se sàstajésku* „они се скупљају“ (S KC) (рум. заменица + српхрв. глагол, са румунским наставком *-esku*), и др.

Фразеолошки обрти чине превасходни домен семантичких калкова (овде још допуњених и српскохрватским лексичким елементима): *néka mérgu č'a* „нека иду (ћа)“ (Ž TA 54); *ásta nu valá* „то не ваља“ (N TA 54), *f°ólele za pusí* „мехур“ (буквално: трбух за пушење) (S AZ), *kísel l°ápte* „кисело млеко“ (S KC), *m°ádo léto* „пролеће“ (ibid.) (калк је овога пута извршен са румунског: прво лето, младо лето), и др.

⁷² О тзв. биологији речи, упор. G. Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1918, 205; K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage* 5; E. Gamillscheg, *Der rumänische Sprachatlas*, у *Cahiers Sextil Pușcariu*, Roma, I—1, 1952, 4; R. Flora, *Geografia lingvistică, Lumina* XIII—1, 12, 15.

⁷³ А ова је реакција сасвим природна, нарочито ако долази путем језика који представља вишу културу: то је случај, рецимо, са италијанским речима у Далмацији — упор. И. Поповић, *Quelques termes péjoratifs serbo-croates d'origine romane*, у *Vox Romanica* XVI—2, 219—233; такође, с односом на немачке речи у Банату, в. моје научно саопштење на I међународном конгресу опште дијалектологије у Лувену — Бриселу, 1960, *Dialecti di varia origine in contatto*.

Лексика је међутим сва преплављена изразима и речима преузетим из околних хрватских говора:

<i>v'ójska</i>	<i>naródu</i>	<i>cvétu</i>
<i>z'ólik</i> „мало“	<i>kr'aj</i>	<i>svitlostá</i> „светлост“
<i>prázno</i>	<i>žálosna</i>	<i>čistím</i>
<i>téško</i>	<i>túžna</i>	<i>žénska</i> „жена“
<i>mladíc'</i>	<i>žtvot</i>	<i>zavhálim</i> и др.

Чак и речи које изражавају културна и цивилизаторска достигнућа, професије и специјализиране ствари, апстрактни термини, узимани су такође без резерве из других језика и говорници се њима несметано служе: *čivilizáció* „култура“ (N TA 54) (према немачком), *soldáčki brod* „војни брод“ (B TA 54), *vérho ali glagólu* (S AZ) (према италијанском, односно према српхрв.⁷⁴), *kancíne ali pjésma* (ibid.) (исти случај), *kuztna ali kuhńna* (ibid.) (исти случај), *tež'óci* „земљорадници“ (Ž TA 61), и др.

8. Колико су исторорумунски говори лабава језичка конструкција, можемо показати на једној фонетској појави: лавирање између *ć* и *c'*⁷⁵. Ова је појава данас најтипичнија у Сушњевици (1954. забележили смо је и у Летају).

Узимајући у обзир и раније забележене текстове, следићемо ову фонетску појаву у разним временским размацима (у Сушњевици). Посматраћемо је из два аспекта: најпре код разних информатора у разним етапама, што ће показати лавирање између ова два облика претежући час један, час други вид; затим ћемо то исто посматрати код истог информатора, у истој анкети.

Ево најпре првога вида овога питања:

1906.

[Анкета С. ПУШКАРЈУ; према казивању ЈОСИФА БЕЛУЛОВИЋА]

<i>zíce</i> „каже“ (SI ₁ 120)	<i>cdsta</i> „ова“ (id. 123)
<i>nicúr</i> „ниједан“ (ibid.)	<i>ódnca</i> „овде“ (ibid.)
<i>tínce</i> „онда“ (id. 121)	<i>ca-j je</i> „то је он“ (id. 124)
<i>jo céru</i> „тражим“ (id. 122)	<i>kmóce</i> „тада“ (id. 125)
<i>picórnle</i> „ноге“ (ibid.)	и др.

⁷⁴ Овај је информатор очигледно учио италијанску школу, али му то не смета да познаје и српхрв. облик.

⁷⁵ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romine* 158, сматра, не знамо са колико оправдања, ову фонетску црту „једном од најважнијих карактеристика исторорумунског консонантизма“.

1909.

[Анкета Ј. ПОПОВИЋ]

[МАТЕЈ ГЛАВИНА, 70 година]

č'áće „отац“ (DI₂ 1)*če je f'áće* „шта он чини“ (ibid.)*č'ela* „тај“ (ibid.)*učis* „убијен“ (id. 2), и др.

[ЈОЖЕ ЦВЕЦИЋ, 62 године]

č'ere „тражи“ (DI₂ 4)*z'íce* „каже“ (ibid.)*č'ida* „много“ (ibid.)*č'ásta* „ова“ (ibid.)*aktóće* „онда“ (ibid.)

и др.

1933.

[Анкета Т. КАНТЕМИР]

[ЛУИЋИ БЕРКАРИЋ, 17 година]

sa vóte „овај пут“ (TI 93)*se* „шта“ (ibid.)*s-oi fáce* „шта ћу урадити“ (ibid.)

и др.

[АНТОН ЦВЕЦИЋ, 50 година]

sea r'ibe „та риба“ (TI 94)*č'esta* „овај“ (id. 95)

(N. В. Овај информатор није консеквентан, јер се у његовом говору појављују и облици са *č'*.)

[БАКО ЂОВАНИ ФУШКО, 13 година]

č'ela „онај“ (TI 95)*se* „шта“ (ibid.)*č'ela tréjle* „трећи“ (id. 96),

и др.

(N. В. Једанпут изговара и: *č'ela* TI 95.)

1954.

[Анкета MALGI]

[ФРАЊО БЕЛУЛОВИЋ, 71 година]

pic'óru „нога“ [MALGI 3]*b'ícu* „бич“ (id. 215)*fec'óru* „син“ (id. 31)*č'ínči* „пет“ (id. 248)*kovácu* „ковач“ (id. 114)*č'itirnájst* „14“ (id. 257)*r'áće* „хладно“ (id. 158)

и др.

1961.

[Дојунска анкеџа]

[ЕУЂЕНИО ЦВЕЦИЋ, 21 година]

fec'óri „синови“ (KA 61)*č'ela istu* „исти“ (ibid.)*č'esti* „ови“ (ibid.)*pic'ór* „нога“ (ibid.) и др.

(N. В. Информатор није потпуно консеквентан у изговору.)

Дакле, очигледно је да скоро свака наредна анкета показује нешто друго. Још драстичније се то испољава када посматрамо говор истог информатора у истој анкети. Мимо индивидуалних диференцирања у реализовању говора⁷⁶, овакви примери показују још акутније неконсистентност истрорумунских говора, и то још по једном фонетском питању које би требало да је прилично отпорно.

Ево тих примера:

Реализација с

Реализација ѓ

[ЈОСИФ БЕЛУЛОВИЋ, текстови С. ПУШКАРЈУА, 1906]

<i>zice</i> „каже“ (SI ₂ 120)	<i>m°ance</i> „раније“ (SI ₂ 120, 129)
<i>ce-j ca</i> „шта је то“ (id. 122)	<i>rence</i> „раније“ (id. 120)
<i>kmóce</i> „сада“ (id. 126)	<i>ĉ-a (zI°áte)</i> „то (злато)“ (id. 123)
<i>cásta</i> „овај“ (ibid.)	<i>sámoĉ</i> „само“ (id. 134)

[ЈОЖЕ ЦВЕЦИЋ, 70 година, 1909]

<i>cásta (zéca)</i> „ова (десета)“	<i>zice</i> „каже“ (DI ₂ 15)
(Pop. DI ₂ 15)	<i>°ánca</i> „овде“ (ibid.)
<i>césta (stvar)</i> „ова ствар“ (id. 16)	<i>fečóru</i> „син“ (ibid.)

[ПЕПИНА ЦВЕЦИЋ, 17 година, 1909]

<i>ucide</i> „убије“ (Pop. DI ₂ 17)	<i>ĉela</i> „онај“ (Pop. DI ₂ 17)
<i>ĉeli</i> „онај“ (ibid.)	<i>pdćini</i> „одмара(ти)“ (ibid.)
<i>ce</i> „шта“ (ibid.)	<i>ĉa</i> „тамо“ (ibid.)
<i>dúce</i> „иде“ (ibid.)	

[ЛУИЋИ БЕРКАРИЋ, 17 година, 1933]

<i>ciáce</i> „отац“ (Cant. TI 93)	<i>uinca</i> „онда“ (Cant. TI 93)
<i>ca (vóte)</i> „овај пута“ (ibid.)	<i>ĉe f°áĉe</i> „шта ради“ (ibid.)

[АНТОН ЦВЕЦИЋ, 50 година, 1933]

<i>cea (rĉbe)</i> „ова риба“	<i>ĉe</i> „шта“ (Cant. TI 94)
(Cant. TI 94)	<i>ĉ°áĉe</i> „отац“ (id. 95)
<i>césta</i> „овај“ (id. 95)	<i>ĉésta</i> „овај“ (ibid.)

⁷⁶ А које је тако сјајно показао опат Русло (Rousselot) у својој студији *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*, Paris, 1891 (посебан отисак из *Revue des patois gallo-romans* IV, 1891, 65—208; V, 1892, 209—434).

[ФРАЊА БЕЛУЛОВИЋ, 71 година, 1954]

<i>zíce</i> „каже“ (ТА 54)	<i>uńide</i> „убија“ (ТА 54)
<i>céva</i> „нешто“ (ibid.)	<i>ćúda</i> „много“ (ibid.)
<i>ce va fáce</i> „шта ће радити“ (ibid.)	<i>ćínći</i> „пет“ (ibid.)
<i>céla lok</i> „оно место“ (ibid.)	<i>tućt (la úše)</i> „куцати“ (ibid.)

[ФРАЊЕ БЕЛУЛОВИЋ, 36 година, 1959]

<i>ćúda</i> „много“ (AZ)	<i>ćúda</i> „много“ (AZ)
<i>ćinc</i> „пет“ (ibid.)	<i>ćásta</i> „овај“ (ibid.)
<i>kov'ácu</i> „ковач“ (ibid.)	<i>ćiribirski</i> „истрорумунски“ (ibid.)
<i>dòzožéce</i> „двадесет“ (ibid.)	<i>ć'éru</i> „тражим“ (ibid.)
<i>fěcorine</i> „девојка“ (ibid.)	<i>ć'ápu (de oj)</i> „чопор (оваца)“ (ibid.)

[ЕУЉЕНИО ЦВЕЦИЋ, 21 година, 1961]

<i>céla</i> „онај“ (КА 61)	<i>ćésta</i> „овај“ (КА 61)
<i>ćésta</i> „овај“ (ibid.)	<i>ć'áć'e</i> „отац“ (ibid.)
<i>ćéru</i> „тражим“ (ibid.)	<i>barbúća</i> „брада“ (ibid.)

[НАТАЛИНА БЕЛУЛОВИЋ, 50 година 1961]

<i>picóru</i> „нога“ (КС)	<i>ćélica</i> „пчела“ (КС)
<i>ćáce</i> „отац“ (ibid.)	<i>zěce</i> „десет“ (ibid.)
<i>fecóru</i> „син“ (ibid.)	<i>plúćile</i> „плућа“ (ibid.)
	<i>šóreću</i> „миш“ (ibid.)

[СЛАВКО БЕЛУЛОВИЋ, 50 година, 1961]

<i>ucide</i> „убије“ (ТА 61)	<i>m'ánce</i> „раније“ (ТА 61)
<i>céla</i> „онај“ (ibid.)	

9. У оваквој ситуацији, тешко је наћи унутар ових говора неке афинитете и арее, имајући у виду диференцијације и шароликост коју смо показали мало више.

Ипак, ако бисмо хтели покушати наћи неке гравитационе тачке, онда бисмо сагледали северну ареу (I), која обухвата Жејане, и која је араа вирулентнија, способнија за иновације, што је и објашњиво, имајући пред очима чињеницу да она захвата највеће истрорумунско место (са око 500 становника) и другу ареу (II) која се протеже на места у долини Раше, под Учком.

Дистанцирања између ове две арее могу се проследити, са мање или више правилности, како у фонетском, тако и у лексичком погледу.

Ево фонетских диференцирања између ове две арее:

I	II
a) <i>g^húra</i> „уста“	<i>gúra</i> (MALGI 15)
<i>g^hard</i> „ограда“	<i>gard</i> (id. 64)
<i>g^hrána</i> „грана“	<i>grána</i> (id. 99)
b) <i>bećínu</i> „дугме“	<i>batínu</i> (id. 23)
c) <i>mlítraru</i> „млинар“	<i>màlináru</i> (id. 132)
<i>kirbúru</i> „угаљ“	<i>kírbún</i> (id. 200)
d) <i>lápíju</i> „оловка“	<i>l^oápižu</i> (id. 146)
e) <i>kámбра</i> „соба“	<i>k^oámara</i> (id. 47)
f) <i>dòmaredca</i> „јутро“	<i>dámaredca</i> (id. 186)

Ипак, можемо приметити да фонетска диференцирања нису суштинска, осим неконсеквентно спроведеног ротацизма (тачка c) у ареи II; типичан је и консонант *g^h* у ареи I.

Лексички моменти, међутим, допуштају веће могућности дијалекталног секцирања. И ту се намах издвајају исте арее (I, II). Тешко је, међутим, одредити која је ареа конзервативнија, а која је више иновирала. Примери упућују час на једну, час на другу ареу. Ево неких алтернатива (на основу MALGI).

Прва ареа је сачувала старију, латинску реч, док је друга иновирала:

I: *fólele* „трбух“; *úrsu* „медвед“; *vírer* „петак“; *gábiru* „жуто“; *víretu* „плаво“; *opt* „осам“ (MALGI 12, 71, 231, 235, 240, 241, 251).

II: *třbúhu*; *medvídu*; *ponédilak(u)*; *pétak(u)*; *žúto*; *blávo*; *ósam*.

Слика може да буде и обрнута: старији, конзервативни облик у ареи II и иновација у ареи I:

II. *kemáša* „кошуља“; *bíitu* „чекић“; *kumátru* „кум“; *báňeku* „кџупа“; *plója* „киша“; *m^oákina* „воз“; *zeáce* „десет“ (MALGI 21, 122, 135, 151, 155, 218, 253).

I. *košúľa*; *mláticu*; *sútáru*; *klúpa*; *g^hódina*; *vláku*; *déset*.

Још једна ствар вредна пажње с односом на овај двоструки ареални однос: ареа I је пријемчивија за лексику немачког порекла, коју је могла попримити путем суседних словеначких говора, док је ареа II примала те исте речи из околних хрватских, у неким случајевима и италијанских говора. Ево и те слике, добијене ареалним преклапањем више лексичких елемената:

I: *fárba* „боја“; *šúštaru* „обућар“; *píntaru* „бачвар“; *šúla* „школа“; *šú(1)máistáru* „учитељ“; *íážínd* „хиљада“; (MALGI 110, 111, 115, 142, 143, 274).

II: *kolóru*; *pòstoláru*; *bácváru*; *škóla*; *maéštro*; *mišáru*.

Даље, било би нормално да се ареа II, коју сачињава више тачака, разбије даље на неке ситније јединице. Међутим, теже је наћи овде неке афинитете. Ту је разбијање, изгледа, по тачкама. Ево како би то изгледало у фонетском погледу:

2: *grívu* „жито“; *kušínu* „јастук“; *okrótu* „адвокат“; (MALGI 59, 127, 194).

3: *grívu*; *kušínu*; *vukóatu*;

4: *gríu*; *kušínu*; *okótu*;

5: *grívu*; *fušínu*; *vokóatu*;

6: *grívu*; *kušínu*; *okóatu*.

Међутим ове су фонетске варијације сасвим нетипичне. Нешто је типичније и овде дистанцирање на лексикалном пољу. Ту бисмо могли видети издвајање у доста случајева тачке В, негде тачке L, а у доста случајева и обеју тачака заједно (В); имплицитно, значи да постоји нека кохезија између тачака 2 — 3 — 4.

Ова задња ареална прегруписавања, која смо покушали утврдити на нашем терену, ни у ком случају не обеснажују раније утврђена начела недовољно заступљених елемената унутрашње кохезије и лингвистичког профила ових говора. Чак напротив, она иду у прилог овоме, јер показују како је тешко до њих доћи, а када се она и проналазе, или су лексикална, те самим тим и мање важна за закључивање, или понеки пут и арбитарна. Ситна диференцирања су, међутим, врло велика, те говоре баш у прилог слабе центрипеталне силе и кохезије.

10. У закључку, можемо рећи да говори румунског типа у Истри не могу бити сматрани посебним језиком, јер:

а) Има мало говорника (за задњих 100 година: испод 2.000 људи).

б) Не постоји заједнички језик Истрорумуна; чак штавише, српскохрватски замењује у оптицају ове говоре, који су спали на ранг породичног жаргона.

с) Унутрашња креативна снага истрорумунских говора (иновације) скоро је непостојећа.

д) Сходно принципима важећим за периферијске и изоловане арее, истрорумунски говори су задржали врло архаичне стадије (који их, у ствари, и диференцирају према дакорумунском или арумунском).

е) Екстремна рецептивност ових говора према хетерогеним елементима, показује не њихово јачање, у смислу формирања посебног језичког профила, већ њихову дезагрегацију.

ф) Чињеница да се овима не супротставља никаква реакција, доказује њихову неотпорност и минимална језичко-биолошка својства.

г) Међутим баш ови хетерогени елементи, примљени у великом броју, диференцирају ове говоре од дакорумунског и арумунског; али они нису ефекат иновација, већ просто билингвизма.

Ови говори не могу бити сматрани чак ни посебним *дијалектом*, јер:

а) Говоре се у свега неколико тачака, са малим бројем говорника.

б) Диференцирања (језичка) су тако велика, да иду скоро од генерације до генерације.

с) Још више, она иду од информатора до информатора; чак и исти информатор, у току исте анкете, показује очите неконсеквентности и лавирања.

д) Покушаји неких ареалних прегруписавања, или бар неких унутарњих конвергенција, остају без видних резултата; једва да се може говорити о неком опонирању северне арее (Ž) према јужној, и то више у лексичком погледу и захваљујући чисто географском моменту.

Тако да, у овој ситуацији, можемо говорити само о *говорима*, свакако румунскога типа, у Истри. Због лингвистичко-географских момената, они су задржали архаичне стадије, а због малог броја говорника, они су растрзани, нејединствени, без могућности иновација; билингвизам, који је у овом случају врло добро репрезентован, очигледно минира ове говоре.

Раду Флора

Résumé

Radu Flora

Contribution à la question de la classification de l'istro-roumain

L'auteur expose les résultats des deux enquêtes entreprises en Istrie, chez les istro-roumains (dénomination scientifique et point du tout ethnique), en 1954 et 1961, avec les étudiants de l' Ecole supérieure de pédagogie de Novi Sad et de Zrenjanin (v. aussi *Fonetică și dialectologie*, Bucarest, IV, 1962, 135—170, avec 5 cartes). Il profite aussi du matériel

dialectologique istroumain enregistré sur bande magnétique par le Dr Vojmir Vinja avec les étudiants du Séminaire des langues romanes de la Faculté de lettres de l' Université de Zagreb, ainsi que des matériaux dialectologiques publiés par les devanciers (S. Puşcariu, I. Popovici, T. Cantemir et autres).

Après avoir donné des informations sur ses enquêtes sur place (questionnaires, points enquêtés et nombre de locuteurs de ces parlers), l'auteur donne un bref résumé des discussions engagées ces dernières années en Roumanie touchant la situation de l'istroumain par rapport au daco-roumain. Il fait quelques remarques d' ordre général touchant les discussions des linguistes roumains concernant decette controverse: l'istroumain est-il un dialecte du roumain (par son origine et ses ressemblances avec celui-ci) ou bien une langue tout à fait indépendante (par son détachement millénaire du roumain et par son évolution postérieure).

Dans son étude, l'auteur rejette l'une et l'autre des hypothèses considérant qu' il ne saurait être question que de simples parlers de type roumain en Istrie. On pourrait les considérer tout au plus comme un dialecte historique de la langue roumaine, s' il était prouvé qu' ils étaient jadis parlés par un nombre tant soit peu important de locuteurs (mais les traces qu' ils ont laissées dans la toponymie et la langue serbo-croates sont insignifiantes). L' istroumain n' est point une langue à part, parce qu' il est dépourvu de toute force créatrice et innovatrice et, au moment actuel, envahi par les parlers croates limitrophes, en train de disparition.

Les principaux arguments de la thèse de l' auteur sont les suivants:

- a) l' istroumain (parlé encore par 1.140 individus) n'est pas unitaire;
- b) il a gardé quelques traits arihaïques (par sa position isolée et périphérique par rapport au daco-roumain), mais sa force d' innovation (compte tenu du nombre de locuteurs) est quasi inexistente;
- c) il existe chez les locuteurs un bilinguisme accentué;
- d) on révèle des différenciations sensibles dans les réponses d' une génération à l' autre;
- e) mieux encore, on surprend des inconséquences flagrantes chez un même informateur au cours d' une seule enquête.